

JOANNA SŁAWIŃSKA

Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego

*Recenzja: Skarby kresowej świątyni. Dziedzictwo kościoła
pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie na ziemi lubaczowskiej,
red. Janusz Mazur, Piotr Zubowski, Muzeum Kresów
w Lubaczowie – Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa
Kulturowego za Granicą „Polonią”, Lubaczów–Warszawa
2022, 229 ss., il.*

Pełnoskalowa inwazja Rosji na Ukrainę w 2022 r. wzmogła polskie zainteresowanie tzw. Kresami, czyli ziemiami wchodzącymi w skład dawnej Rzeczypospolitej. Solidarność Polaków z ofiarami napaści, skutkująca zacieśnieniem relacji między dwoma narodami, wzbudziła nadzieję na wypracowanie obiektywnego i oddającego sprawiedliwość spojrzenia na trudne elementy wspólnej historii. Jedną z wrażliwych kwestii jest los zabytków architektury sakralnej należących do Kościoła rzymskokatolickiego, które w czasach Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej były odbierane właścicielom i użytkowane w sposób niezgodny z ich dotychczasową rangą miejsc kultu religijnego. Wyzwolenie Ukrainy w 1991 r. przyniosło uznaną prawnie wolność sumienia i religii i zakończyło tym samym etap systemowych represji wobec Kościoła katolickiego, zarówno łacińskiego, traktowanego jako polski, „obcy” element, jak i Cerkwii greckokatolickiej, która została zlikwidowana w 1946 r.¹ Obowiązujące w niepodległej Ukrainie ustawodawstwo dopuszcza wprawdzie możliwość

¹ P. Olechowski, *Między ołtarzem a gabinetem partyjnym. Kościół rzymskokatolicki w sowieckim Lwowie w latach 1953-1959 w świetle raportów pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie lwowskim*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 1(29), s. 178.

zwrotu utraconych nieruchomości zarejestrowanym wspólnotom religijnym, ale w praktyce odradzające się parafie rzymskokatolickie nierzadko bezskutecznie zabiegają po dziś dzień o przywrócenie ich praw do historycznie powiązanych z nimi świątyń². Taka sytuacja ma miejsce w przypadku kościoła pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie, którego dziejom poświęcona jest recenzowana publikacja.

Wydawnictwo towarzyszyło wystawie „Skarby kresowej świątyni. Dziedzictwo kościoła pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie na ziemi lubaczowskiej”, która miała miejsce w Galerii Oficyna w Zespole Zamkowo-Parkowym przy Muzeum Kresów w Lubaczowie w dniach 21 sierpnia – 31 grudnia 2022 r. Kuratorami wystawy byli pracownicy Muzeum: Janusz Mazur, Tomasz Róg oraz Piotr Zubowski (dyrektor). Organizację wystawy wsparło Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Patronat honorowy objęli: abp metropolita lwowski Mieczysław Mokrzycki, bp diecezji zamojsko-lubaczowskiej Marian Rojek oraz konsul generalna Rzeczypospolitej Polskiej we Lwowie Eliza Dzwonkiewicz. Wydanie publikacji towarzyszącej, pod redakcją Janusza Mazura oraz Piotra Zubowskiego, wsparł Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą „Polonika”.

Publikację otwierają zwyczajowe słowa wstępne. W pierwszym z nich (s. 3) abp metropolita lwowski Mieczysław Mokrzycki zasygnalizował wciąż nierozwiązany problem statusu budynku dawnego kościoła, o którego zwrot na razie bezskutecznie stara się Archidiecezja Lwowska obrządku rzymskokatolickiego. Drugi tekst (s. 5-9), autorstwa Piotra Zubowskiego, przybliży w skrócie koncepcję wystawy, której przyświecała myśl ukazania kościoła pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie jako symbolu losów całej Archidiecezji Lwowskiej. Aranżacja wystawy uwypuklała związek – połączonych losami „skarbów” poddominikańskiego kościoła – trzech miast: Lwowa, Cieszanowa i Lubaczowa. Ekspozycja składała się z pięciu tematycznych części: „Lwów – miasto świątyni”, „Ekspatriacja Archidiecezji Lwowskiej”, „Ze Lwowa do Cieszanowa. Ks. Józef Kłos”, „Ocalone dziedzictwo”, „Po obydwu stronach granicy”.

Podziałowi tematycznemu ekspozycji odpowiada pięć rozdziałów – artykułów – stanowiących główną część recenzowanej publikacji. Zagadnienia w nich poruszane były już wcześniej przedmiotem badań, w tym również autorów artykułów. Teksty pozbawione są przypisów, co jest praktykowane w wydawnictwach towarzyszących wystawom muzealnym, ale w tym przypadku, gdy wziąć pod uwagę rozmach publikacji oraz bogactwo podawanych informacji, staje się mankamentem, niejednokrotnie utrudniającym czytelnikowi weryfikację treści, a także dotarcie do źródeł nowych ustaleń.

Pierwszy z artykułów, autorstwa Janusza Mazura, zatytułowany jest *Kościół pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie na przestrzeni wieków XVII – 1 poł. XX w.* (s. 11-57). Tekst przedstawia historię budowy kościoła oraz omawia przemiany stylowe – architektury i wyposażenia – na przestrzeni wieków. Autor w rzetelny sposób

² G. Kucharska, *Wolność polityczna niepodległej Ukrainy w kontekście starań Polaków mieszkających we Lwowie o odzyskanie kościoła św. Marii Magdaleny*, „Civitas Hominibus” 2021, nr 16, s. 49-64.

streszcza stan badań na temat świątyni, która – poza starszą literaturą – w ostatnim dwudziestolecu doczekała się również dwóch monograficznych artykułów napisanych z punktu widzenia historyka architektury (J. Smirnow)³ i historyka sztuki (J.K. Ostrowski)⁴. Dzieje kościoła rozpoczynają się od wzniesienia pod koniec XVI w. kamiennej kapliczki z fundacji Tomasza Syksta, stolarza i patrycjusza lwowskiego, właściciela folwarku – jurydyki podmiejskiej Sykstówki. Obok kapliczki zbudowano następnie drewnianą kaplicę pw. św. Marii Magdaleny. Jej fundatorka, Anna z Chocimierza Pstrokońska, na początku XVII w. przekazała teren na własność dominikanom. Najpewniej w 1612 r. przystąpiono do budowy kościoła seminaryjnego przy wznoszonym obok klasztorze dominikańskim. Poświęcona w 1639 r. świątynia – budowla jednonawowa, z prawdopodobnie dwuwieżową fasadą – wpisywała się w „cechowy” nurt architektury lwowskiej. Zwraca uwagę opracowany rzeźbiarsko kamienny portal w przejściu z prezbiterium do zakrystii, według badacza bliski stylistycznie „dekoracji” kaplicy Boimów przy katedrze łacińskiej we Lwowie, cerkwi Wołoskiej we Lwowie oraz Zamkowi Sieniawskich w Brzeżanach. Szkoda, że autor poprzestał na tym ogólnym stwierdzeniu i nie napisał, na czym dokładnie polegałyby te związki stylistyczne. Dotychczasowe próby ustalenia architekta i budowniczych nie są satysfakcjonujące. Mazur postuluje zwrócenie większej uwagi na twórców pobliskiej świątyni św. Łazarza, również dominikańskiej, wzniesionej w latach 1621-1639 przez Jakuba Boniego oraz Marcina Godnego na podstawie projektu architekta włosko-szwajcarskiego Ambrożego Nutclausa zw. Przychylnym.

W pierwszej tercji XVII w. powstało stiukowe retabulum ołtarza głównego, odznaczające się oryginalnością oraz nowatorstwem na polu ikonografii. Jego twórca jest nieznan; w starszej literaturze retabulum przypisywano Wojciechowi Kielarowi lub rzeźbiarzom pracującym przy kaplicy Boimów. W 1704 r. kościół i klasztor ucierpiały dotkliwie z rąk Szwedów. Do odbudowy spalonej świątyni przystąpiono dopiero w latach 1753-1758, z inicjatywy księżnej Teofili Wiśniowieckiej, według projektu i pod nadzorem Marcina Urbanika, architekta królewskiego, jednego z wybitniejszych ówczesnych budowniczych we Lwowie. Trójnawowy korpus kościoła pw. św. Marii Magdaleny z dwuwieżową fasadą, noszący cechy stylowe bliskie budowlom Bernarda Meretyna, uchodzi za najważniejsze jego dzieło. Wysoki poziom artystyczny cechował również powstałą w tym czasie dekorację rzeźbiarską, zwłaszcza figury św. Dominika i św. Jacka Odrowąża na fasadzie kościoła. Mazur nie rozstrzyga sporu o ich atrybucję, referując propozycje wysuwane przez różnych badaczy (ostatnio zasugerowano autorstwo Macieja Polejowskiego)⁵ i wskazując na powiązania rodzinne Marcina Urbanika z Polejowskim oraz Sebastianem Fesingerem.

³ J. Smirnow, *Lwowski Kościół św. Marii Magdaleny*, „Rocznik Lwowski” 2006, s. 7-24.

⁴ J.K. Ostrowski, *Kościół parafialny p.w. Św. Marii Magdaleny i dawny klasztor OO. Dominikanów*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 20: *Kościół i klasztory Lwowa z okresu przedrozbiorowego*, 2, oprac. A. Betlej [et al.], Kraków 2012, s. 285-308.

⁵ *Ibidem*, s. 306.

Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku pozostałych elementów wyposażenia wnętrza (ołtarzy bocznych, drewnianych stall, chrzcielnicy i ambony), pochodzących prawdopodobnie z fundacji abp. Wacława Hieronima Sierakowskiego. Mazur opowiada się tu za tezą, że za ich wykonanie odpowiadał warsztat Piotra Polejowskiego. Niestety nie przetrwała większość obrazów ołtarzowych (wymienionych w XIX i jeszcze w XX w.), przy których wykonaniu miał pracować Tomasz Gertner. Zachowało się natomiast, najpewniej jego autorstwa, malowidło ściennie – *Ukrzyżowanie* – na ścianie tęczowej kościoła. O randze odnowionej świątyni świadczy fakt, iż została przy niej założona jedna z sześciu łacińskich parafii Lwowa.

W tym miejscu szczególnie dotkliwie odczuwa się decyzję o rezygnacji z przypisów w publikacji. Według Mazura parafia powstała w 1765 r.; brak podania źródła tej informacji uniemożliwia stwierdzenie, czy jest to pomyłka, czy też istnieją przesłanki pozwalające na korektę daty. Po kasacie klasztoru dominikanów przez Austriaków w 1784 r. parafię objęli księża diecezjalni. Budynek poklasztorny pełnił natomiast różne funkcje (m.in. więzienia dla kobiet, dla którego potrzeb wschodnią część prezbiterium przeznaczono na więzienną kaplicę). Pod koniec XIX w. sfinalizowano budowę kościoła, wieńcząc jego dwie wieże neobarokowymi hełmami według projektu Juliana Zachariewicza, twórcy pobliskiego gmachu Politechniki Lwowskiej, instytucji związanej ze świątynią od czasów swego powstania za sprawą odprawianych w jej murach mszy świętych z okazji inauguracji nowego roku akademickiego. We wnęce ukończonej fasady powstał malarski wizerunek patronki kościoła. Autor podaje dokładną datę roczną jego wykonania (bez podania źródła): 1896 r., co jest o tyle ciekawe, że jego poprzednicy nie są tak precyzyjni⁶, a nawet sugerują, że malowidło powstało w latach osiemdziesiątych⁷. Na początku lat dwudziestych XX w. budynki dawnego klasztoru zostały przejęte przez Politechnikę Lwowską, co wiązało się z likwidacją mieszczącego się w ich murach więzienia i pozwoliło na przywrócenie do dawnego stanu prezbiterium świątyni według koncepcji konserwatora lwowskiego Józefa Piotrowskiego. W latach 1925-1927 (u Ostrowskiego: 1925-1926)⁸ przed barokowym retabulum ustawiono ołtarz w stylu art déco projektu Witolda Minkiewicza, wykonany przy udziale rzeźbiarki Janiny Reichertówny (drewniane figury aniołów). Szkoda, że badacz nie wspomniał, iż marmurowo-alabastrowy ołtarz powstał w Fabryce WYROBÓW ALABASTROWYCH i Kopalni Marmuru ks. Czar-toryskich w Żórawnie na Podolu⁹, słynnej ze swoich wyrobów w Polsce i poza jej granicami (do wybitniejszych realizacji należy wystrój klasztoru karmelitów bosych przy ul. Rakowickiej w Krakowie)¹⁰. Dalsze działania w prezbiterium kościoła

⁶ J. Smirnow, *op. cit.*, s. 15.

⁷ J.K. Ostrowski, *op. cit.*, s. 288.

⁸ *Ibidem*, s. 290, 297.

⁹ *Ibidem*, s. 290.

¹⁰ T. Śliwa, *Miocieńskie alabastry z zapadliska przedkarpackiego – występowanie i zastosowanie*, „Geologia” 2009, t. 35, z. 2(1), s. 88-91.

obejmowały wykonanie dekoracji rzeźbiarskiej oraz polichromii ornamentalnej. W kolejnych latach prowadzono prace restauracyjne wnętrza oraz fasady i elewacji kościoła. W latach trzydziestych XX w. w części dawnego krużganka klasztornego powstało baptysterium – kaplica chrzcielna z dekoracją malarską Jana Henryka Rosena. Z inicjatywy ówczesnego proboszcza, ks. Gerarda Szmyda, w świątyni zamontowano imponujące organy piszczałkowe. W okresie międzywojennym parafia pw. św. Marii Magdaleny, jedna z największych we Lwowie, przodowała po względem poziomu życia duchowego, działalności społecznej i charytatywnej, a ponieważ na jej terenie znajdowały się uczelnie wyższe oraz liczne szkoły średnie, kościół pełnił funkcję świątyni akademickiej. Autor doprowadza historię świątyni do 1946 r. Po okresie represji w latach II wojny światowej, związanych z okupacją sowiecką, a następnie niemiecką i powtórny powrotem Sowietów, ostatni proboszcz kościoła pw. św. Marii Magdaleny, ks. Józef Kłos, opuścił parafię i podzielił los tysięcy innych Polaków przymusowo ekspatriowanych ze Lwowa.

Autorem następnego artykułu, *Wojenne i powojenne losy Archidiecezji Lwowskiej obrządku łacińskiego* (s. 59-73), jest bp Mariusz Leszczyński, twórca monografii omawiającej to zagadnienie¹¹, będące już wcześniej przedmiotem sympozjum naukowego, które odbyło się w 2006 r. w Muzeum Kresów w Lubaczowie¹². Bp Leszczyński w sposób syntetyczny przedstawia wypadki prowadzące do powstania na terenie Polski – ziemi lubaczowskiej – Archidiecezji Lwowskiej. Stało się to na skutek repatriacji (a właściwie ekspatriacji) Polaków z terenów utraconych po 1945 r. na rzecz Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej. Badacz podkreślił postawę duchowieństwa katolickiego, oskarżanego przez Sowietów o spowolnianie akcji opuszczania przez Polaków terenów USRS. Pomimo apeli ze strony prymasa Polski kard. Augusta Hlonda do abp. Eugeniusza Baziaka o opuszczenie Lwowa abp Baziak odkładał wyjazd do ostatniej chwili. Ostatecznie zalecił księżom z terenu Archidiecezji, by ewakuowali się dopiero wtedy, „gdy cała parafia lub przynajmniej większa jej część decydowała się na wyjazd” (s. 65). Sam abp Baziak opuścił Lwów 26 kwietnia 1946 r., przedostatnim transportem ewakuacyjnym. Na siedzibę dla metropolity oraz kurii arcybiskupiej wybrano Lubaczów, miasto leżące na przypadłym Polsce skrawku terenu Archidiecezji Lwowskiej. Lubaczowski kościół parafialny pw. św. Stanisława zyskał więc rangę prokatedry. Na terenie Archidiecezji Lwowskiej w Lubaczowie znalazł się także ostatni proboszcz parafii pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie, ks. Józef Kłos, który osiadł w Cieszanowie, razem z częścią rzeczy i pamiątek kościelnych z kościoła lwowskiego.

¹¹ M. Leszczyński, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w granicach Polski 1944-1992*, Lublin 2011, *Źródła i Monografie – Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*.

¹² *Ze Lwowa do Lubaczowa. W 60. rocznicę przeniesienia stolicy arcybiskupów lwowskich do Lubaczowa. Materiały z sympozjum naukowego zorganizowanego w dniu 21 września 2006 roku w Muzeum Kresów w Lubaczowie [...]*, red. S.P. Makara, B. Woch, J. Mazur, Lubaczów 2008.

Kolejny artykuł, *Ze Lwowa do Cieszanowa. Ks. Józef Kłos* (s. 75-103), napisał Tomasz Róg. Tekst poświęcony jest postaci ostatniego proboszcza kościoła pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie. Sylwetkę tego duchownego przybliżono już podczas wspomnianej sesji naukowej w 2006 r.¹³ Ks. Józef Kłos (1899-1978) miał chłopskie korzenie oraz epizod służby w wojsku austriackim, a potem polskim (jako ochotnik), w szeregach którego walczył o polskość ziemi cieszanowskiej. Jako kapłan trafił do Lwowa w 1928 r. jako kooperator parafii pw. św. Marii Magdaleny. Był cenionym katechetą, zaangażowanym w działalność duszpasterską oraz społeczną; na terenie parafii organizował i prowadził męskie i żeńskie Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej (później Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży). Probostwo objął w 1940 r., po aresztowaniu przez NKWD jego poprzednika, ks. Włodzimierza Cieńskiego. Podczas okupacji sowieckiej, a później niemieckiej był czynnie zaangażowany w pomoc ludności: przyjmował uchodźców z różnych stron Polski, prowadził kuchnię dla najuboższych; na terenie parafii działały też ambulatorium, ochronki i sierociniec. W 1944 r., wobec zbliżającego się frontu sowiecko-niemieckiego, ks. Kłos wyekspediował do Łososiny Górnej k. Limanowej siedem skrzyń z najcenniejszymi sprzętami kościelnymi. W 1946 r., aresztowany i wypuszczony przez NKWD, wobec decyzji władz sowieckich o zamknięciu kościoła pw. św. Marii Magdaleny, zdecydował się opuścić Lwów i zabrać ze sobą część wyposażenia kościoła (tabernakulum, obrazy, sprzęty liturgiczne, szaty, księgi metrykalne i księgozbiór ks. Gerarda Szmyda). Niestety w czasie podróży zaginął jeden wagon ze sprzętem kościelnym oraz książkami. Lwowski proboszcz udał się do swojej rodzinnej parafii pw. św. Wojciecha w Cieszanowie, dokąd – kilka lat później – dotarły także przedmioty zdeponowane w Łososinie Górnej oraz w Przemyśle i Łańcucie. Ks. Kłos objął administrowanie parafią cieszanowską i przystąpił pręźnie do odbudowy spalonej przez Ukraińców plebanii. Dzięki jego staraniom Kościół rzymskokatolicki przejął na kaplice wszystkie dawne cerkwie greckokatolickie na terenie parafii i uratował je w ten sposób przed dewastacją (taki los spotkał cerkiew w Cieszanowie, na której przejęcie nie zgodziły się władze wojewódzkie). Ks. Kłos dbał o kościół parafialny oraz należące do parafii kaplice; sprowadził do Cieszanowa siostry felicjanki, a także powołał lokalny oddział Caritasu. Zabiegał o rozwój duchowy i intelektualny parafian, organizując katolickie stowarzyszenia świeckich i krzewiąc czytelnictwo.

Na końcu artykułu autor przedstawił jeszcze dane biograficzne dwóch poprzednich proboszczów kościoła pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie, ks. Gerarda Szmyda i ks. Włodzimierza Cieńskiego, zasłużonych dla Polski, Lwowa i parafii. Również biografie tych duchownych były już wcześniej opracowywane i publikowane¹⁴.

¹³ M. Sajkiewicz-Szymoniak, *Ks. Prałat Józef Kłos (1899-1978) – kapłan archidiecezji lwowskiej, proboszcz parafii w Cieszanowie*, [w:] *Ze Lwowa do Lubaczowa...*, s. 242-253.

¹⁴ E. Piotrowski, *Ksiądz Gerard Szmyd (1855-1938)*, „*Studia Lubaczoviensia*” 1983, t. 1, s. 117-129; Z. Stahl, *Włodzimierz Cieński – syn Ziemi Lwowskiej, niezłomny kapłan i bohaterski męczennik*, „*Biuletyn Koła Lwowian w Londynie*” 1983, nr 45, s. 12-16.

Niezwykłe były zwłaszcza losy drugiego z duchownych. Ks. Cieński, aresztowany przez NKWD, torturowany i skazany na śmierć, objęty amnestią, trafił ostatecznie do Armii Polskiej gen. Władysława Andersa (mianowany szefem polowego duszpasterstwa, dosłużył się stopnia pułkownika), z którą dotarł do Włoch, a następnie do Wielkiej Brytanii, gdzie założył Instytut Polskiej Akcji Katolickiej. W 1955 r. wstąpił do zakonu cystersów-trapistów we francuskim opactwie Notre Dame de France w Bricquebec.

Rozdział *Ocalone dziedzictwo* (s. 105-187) napisali Janusz Mazur, Tomasz Róg, Dariusz Sałek oraz Katarzyna Warmińska-Mazurek. Tekst poświęcony jest tym elementom wyposażenia ruchomego kościoła pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie, które po II wojnie światowej znalazły się na ziemi lubaczowskiej. Poszczególne zabytki były już wcześniej wzmiankowane w literaturze¹⁵, a pierwszą próbę pełnego ich zestawienia podjęto w jednym z tomów *Materiałów do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*¹⁶. Artykuł Mazura, Roga, Sałka oraz Warmińskiej-Mazurek naświetla szersze tło przemieszczania się elementów wyposażenia lwowskiej świątyni. Autorzy przedstawili najpierw ramy czasowe oraz kierunki wędrówek obiektów z kościołów z obszaru dawnej Archidiecezji Lwowskiej do Polski, które rozpoczęły się już w 1944 r. i trwały aż do lat sześćdziesiątych XX w., kiedy to staraniem Kurii Arcybiskupiej w Lubaczowie zainicjowano akcję zgromadzenia na jej terenie rozproszonych (głównie na Dolnym Śląsku) najcenniejszych przedmiotów z utraconych świątyń. Działania scalające lwowskie dziedzictwo miały związek z planem założenia w Lubaczowie Muzeum Archidiecezjalnego.

Identyfikacja elementów wyposażenia kościoła pw. św. Marii Magdaleny okazała się możliwa dzięki materiałom źródłowym – począwszy, chronologicznie, od inwentarza kościoła z 1932 r., którego jeden z egzemplarzy został odnaleziony przez Roga w Archiwum Parafii pw. św. Wojciecha w Cieszanowie. Cennych informacji dostarczyło sprawozdanie ks. Kłosa z 1947 r. (obecnie w Archiwum Archidiecezji Lwowskiej w Krakowie, tzw. Archiwum im. Arcybiskupa Eugeniusza Baziaka), sporządzone w ramach odpowiedzi na ankietę, przeprowadzoną przez kurię lubaczowską wśród duchownych przybyłych ze Wschodu na tereny powojennej Polski. Niestety jest ono zbyt krótkie; brakuje w nim spisu przedmiotów ewakuowanych z lwowskiej świątyni. Badacze posiłkowali się więc inwentarzem samej parafii cieszanowskiej; pomocna okazała się również dokumentacja fotograficzna wewnątrz kościoła. W świetle tych źródeł można stwierdzić, że w kościele parafialnym

¹⁵ S.P. Makara, *Architektura, malarstwo i rzeźba kościoła rzymskokatolickiego na obszarze powiatu lubaczowskiego*, [w:] *Problemy ochrony środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego na pograniczu polsko-ukraińskim. Region Roztocza*, t. 2, red. A. Jarosz, A. Michałowski, Lubaczów 2001, s. 231-261; S.P. Makara, *Administratura Apostolska w Lubaczowie skarbnicą pamiątek lwowskich*, [w:] *Ze Lwowa do Lubaczowa...*, s. 64-81.

¹⁶ *Addenda et corrigenda*, [w:] *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 23, opr. M. Biernat [et al.], Kraków 2015, *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, s. 51-52.

w Cieszanowie lwowską proveniencję mają z pewnością następujące elementy wyposażenia: tabernakulum w ołtarzu głównym (z ołtarza głównego kościoła pw. św. Marii Magdaleny), wieńczący je krzyż, lichtarze, obraz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, 115 krzeseł. Przedmioty z kościoła pw. św. Marii Magdaleny trafiły też do kaplic (dawnych cerkwi grekokatolickich) w Kowalówce i Chotylubiu oraz do kościoła parafialnego w Nowym Siole. Elementy wyposażenia, które nie znalazły miejsca w przestrzeniach sakralnych, były przechowywane w budynku starej plebanii oraz w domu parafialnym, a pewna ich część zasilila zbiory Muzeum Diecezjalnego w Zamościu. Archiwalia trafiły do Archiwum im. Arcybiskupa Eugeniusza Baziaka w Krakowie. W 2008 r. około 300 obiektów (rzemiosło artystyczne, archiwalia) ze starej plebanii zostało przekazanych do Muzeum Kresów w Lubaczowie, z których część – po konserwacji – weszła w skład wystawy „Dziedzictwo Kresów”. Niektóre archiwalia oraz fotografie znalazły się w kolekcji Tomasza Roga.

Dalej autorzy prezentują poszczególne grupy obiektów ewakuowanych z lwowskiej świątyni. W pierwszej kolejności zostały przedstawione obrazy. Do cieszanowskiego kościoła trafiły dwa; autorom udało się uściślić ich dane. Obraz Matki Bożej Nieustającej Pomocy z 1902 r. okazał się sygnowanym dziełem rzymskiego malarza Giovanniego Burkhardta, a czas powstania wizerunku św. Stanisława Kostki przesunięto (dzięki odkrytej na obrazie dacie) z początku XX w. na 1941 r. Autorem tego dzieła był Stanisław Kaczor-Batowski, którego nazwisko – być może na podstawie sygnatury – zostało w tekście skrócone do drugiego członu¹⁷. W kościele cieszanowskim znajduje się obecnie kopia obrazu. Oryginał wrócił do Lwowa na początku XXI w. i obecnie przechowywany jest w siedzibie kurii archidiecezjalnej. Szczególnie dużą grupę ewakuowanych przedmiotów stanowiły tkaniny i hafty liturgiczne, pochodzące z XVII-XX w., aparaty kościelne, a także bielizna liturgiczna i ołtarzowa. Autorzy prezentują kilka wybranych najciekawszych przykładów, m.in. ornat z pasem kontuszowym, łączony przez badaczy z manufakturą w Grodnie; ornat haftowany, przypisywany pracowni hafciarskiej w Krasicy; ornat haftowany z symbolami skasowanego w 1783 r. zakonu trynitarzy. Unikatowym zabytkiem jest ponad siedmiometrowy kilim z logotypami, monogramami i skrótowcami 11 kół naukowych, organizacji i stowarzyszeń studenckich działających na Politechnice Lwowskiej. Do kategorii: złotnictwo i naczynia liturgiczne wliczają się przedmioty liturgiczne z XIX i XX w., a najbardziej reprezentatywny przykład stanowi wspomniane już tabernakulum w stylu art déco. W części poświęconej archiwaliom, fotografiom i przedmiotom różnym autorzy omawiają charakter zbiorów znajdujących się w Archiwum Parafii pw. św. Wojciecha w Cieszanowie (dokumenty z lat 1886-1946, w tym materiały po ks. Józefie Kłosie, notatki z czasu studiów, konspekty

¹⁷ Zob. np. A. Melbechowska-Luty, *Batowski Kaczor Stanisław*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 1, red. J. Maurin-Białostocka [et al.], Wrocław 1971, s. 104-105; *Słownik artystów, rzemieślników etc.*, [w:] *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 23, s. 156-157.

kazań itp., pomoce szkolne – przeźrocza i in., księgozbiór – książki i czasopisma ks. Szymda i ks. Kłosa, nuty Biblioteki Lwowskiego Chóru Technicznego oraz Chóru Alumnów Seminarium Duchownego we Lwowie), w kolekcji Tomasza Roga (połowa lat dwudziestych XX w. do 1945 r., dokumenty i fotografie) oraz w Muzeum Kresów w Lubaczowie (w większości z pierwszej połowy XX w., dokumenty, obrazki o tematyce religijnej, pamiątki po ks. Kłosie, fotografie i negatywy, przeźrocza, pocztówki). Kolejną grupę obiektów stanowią elementy sztandarów, przechowywane w parafii cieszanowskiej oraz Muzeum Kresów. Kilka z nich należało do stowarzyszeń działających przy kościele pw. św. Marii Magdaleny, pozostałe pochodzą z terenu Archidiecezji Lwowskiej. Artykuł kończy podrozdział poświęcony skrzyniom ewakuacyjnym. W parafii w Cieszanowie przechowywane są cztery skrzynie z akcji ewakuacji przedmiotów ze Lwowa do Łososiny Górnej w 1944 r. oraz kilka z 1946 r., a także skrzynia zakrystyjna z końca XIX w.

Artykuł stanowi niezbitý dowód tego, jak solidną pracę wykonali autorzy podczas kwerendy przeprowadzonej w ramach przygotowań do wystawy w Muzeum Kresów. Dzięki ich wysiłkom zespół zachowanych elementów wyposażenia kościoła pw. św. Marii Magdaleny poszerzył się znacząco o niepublikowane wcześniej przedmioty. Przy okazji poszukiwań znaleziono i zidentyfikowano przedmioty liturgiczne z innych kościołów Archidiecezji Lwowskiej, m.in. barokową monstrancję, prawdopodobnie z katedry łańcuckiej. Należy docenić, że tekst ilustrują dobrej jakości fotografie tych obiektów. Artykuł jest więc cennym przyczynkiem do wiedzy o zabytkach ruchomych z terenu dawnej Archidiecezji Lwowskiej znajdujących się obecnie w granicach Polski.

Ostatni rozdział, którego autorem jest Piotr Zubowski, nosi tytuł *Po obydwu stronach granicy. Kościół św. Marii Magdaleny we Lwowie od zakończenia II wojny światowej po dzień dzisiejszy* (s. 189-211). Przedstawione w artykule kwestie również były już sygnalizowane w publikacjach poświęconych historii kościoła¹⁸ i relacjonowane na łamach prasy polskiej i ukraińskiej (o czym można się przekonać z bibliografii). Autorowi, co zrozumiałe ze względu na realia czasowe pisania tekstu, nie jest jeszcze znany artykuł Gabrieli Kucharskiej, który ukazał się raptem rok przed wydaniem książki¹⁹, podobnie jak ostatnie prace Piotra Olechowskiego²⁰. Zubowski szczegółowo przedstawia kolejne losy świątyni w Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej i obecnej Ukrainie. Walka komunistycznych władz z Kościołem katolickim obu obrządków, którego marginalizacja, a nawet całkowita eliminacja odgrywały

¹⁸ J. Smirnow, *op. cit.*; J.K. Ostrowski, *op. cit.*

¹⁹ G. Kucharska, *op. cit.*

²⁰ P. Olechowski, „Nie wychowywać nowej inteligencji”. Trudne lata mniejszości polskiej we Lwowie 1959-1962, „Krakowskie Pismo Kresowe” 2021, nr 13: *Elity intelektualne Lwowa. Materiały z XV Polsko-Ukraińskiej Konferencji Naukowej „Lwów: Miasto – społeczeństwo – kultura. Intelektualne elity miasta” zorganizowanej w dniach 9-11 grudnia 2020 r. w Krakowie*, red. K. Karolczak, W. Kudela-Świątek; P. Olechowski, *Agonia Polaków we Lwowie 1944-1959*, Warszawa 2024, *Monografia – Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, t. 183.

kluczową rolę w akcji depolonizacji ziem należących do Rzeczypospolitej, nie ominęła lwowskiej świątyni, pomimo zabiegów nielicznej, pozostałej na miejscu, grupy wiernych. Już po wyjeździe ks. Kłosa kościół został ponownie otwarty, a służba liturgiczna wznowiona dzięki kolejnym posługującym w parafii duchownym (kapelanowi Wojska Polskiego w stopniu podpułkownika ks. Zygmunta Truszkowskiemu i redemptoryście o. Marcinowi Karasiowi) oraz zabiegom komitetu kościelnego ze szczególnie zaangażowaną Wacławą Drak, dzięki której doszło nawet do remontu świątyni w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX w.

Utrzymaniu kościoła stanęła na przeszkodzie malejąca liczba wiernych (zwłaszcza po 1957 r., gdy doszło do kolejnej repatriacji Polaków), która stała się dla władz pretekstem do zamknięcia świątyni i likwidacji parafii w październiku 1962 r. Adaptacja zdesakralizowanego budynku kościoła do celów świeckich (m.in. magazynu książek, hali sportowej i klubu studenckiego) skutkowałą zniszczeniem pozostałych elementów jego wyposażenia. Ocalały jedynie rzeźby z ołtarzy bocznych, które trafiły do zbiorów oleskiego oddziału Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki. Nienaruszone pozostały tylko: ołtarz główny, część epitafiów oraz organy – jeden z najwyższej klasy instrumentów tego typu we Lwowie – które stały się w 1969 r. pretekstem do przekazania kościoła Lwowskiemu Konserwatorium Muzycznemu. Wnętrze kościoła zostało zaadaptowane na salę koncertową, w której występowali cenieni artyści sowieccy i nie tylko. W 1988 r. powstał Dom Muzyki Organowej i Kameralnej, w którego posiadaniu kościół pozostaje po dziś dzień. Kościół wyremontowano, ale dostosowanie go do nowych funkcji wiązało się też z ingerencją w zabytkową strukturę. Zmiany polityczne przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, odnowienie przez papieża Jana Pawła II Archidiecezji Lwowskiej na terenie odzyskującej w 1991 r. niepodległość Ukrainy (pierwszym jej metropolitą był administrator apostolski w Lubaczowie, bp Marian Jaworski) skutkowałą rozpoczęciem starań dawnych wiernych parafii pw. św. Marii Magdaleny o zwrot kościoła. Obecnie parafia wynajmuje od Domu Muzyki Organowej wnętrze świątyni (prezbiterium oraz przyległe doń pomieszczenie zaadaptowane na zakrystię) na nabożeństwa (jedna msza święta w tygodniu i trzy w niedzielę, po polsku i ukraińsku). Trwa wciąż walka z władzami administracyjnymi Lwowa o odzyskanie własności budynku oraz przywrócenie mu pierwotnej, sakralnej funkcji, nadrzędnej nad kulturową, która w nowych warunkach mogłaby być również podtrzymana.

Na końcu książki znajduje się bibliografia (s. 214-219), wyczerpująca tematykę poruszaną w omawianych wyżej artykułach. Autorzy korzystali z rękopiśmiennych źródeł archiwalnych (polskich), źródeł drukowanych, prasy sprzed 1945 r., wspomnień i relacji, niepublikowanych prac magisterskich i jednej doktorskiej, zasobów internetowych oraz opracowań i artykułów.

Książka została przygotowana z wielką starannością i pietyzmem, wydana na kredowym papierze, w twardej oprawie, bogato ilustrowana dobrej jakości zdjęciami czarno-białymi i kolorowymi. Atrakcyjna strona wizualna w połączeniu z napisanymi w jasny i przystępny sposób tekstami pozwala sądzić, że zamierzeniem jej

autorów było dotarcie do jak najszerszego grona odbiorców (nie tylko zawodowych historyków czy też historyków sztuki), w tym tych, którzy raczej nie sięgają po prace o charakterze ściśle naukowym. Takie zamierzenia są zawsze chwalebne, zwłaszcza gdy cele popularyzatorskie idą w parze z wysokim poziomem merytorycznym, świadczącym o poważnym traktowaniu każdego czytelnika. Pozostaje więc tylko cieszyć się z ukazania tej interesującej i potrzebnej publikacji, dającej szansę na zapoznanie się z problematyką jednego z najważniejszych kościołów lwowskich.

Bibliografia

- Addenda et corrigenda*, [w:] *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 23, opr. M. Biernat [et al.], Kraków 2015, *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, s. 51-52.
- Kucharska G., *Wolność polityczna niepodległej Ukrainy w kontekście starań Polaków mieszkających we Lwowie o odzyskanie kościoła św. Marii Magdaleny*, „*Civitas Hominibus*” 2021, nr 16, s. 49-64, https://doi.org/10.25312/2391-5145.16/2021_04gk.
- Leszczyński M., *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w granicach Polski 1944-1992*, Lublin 2011, *Źródła i Monografie – Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*.
- Makara S.P., *Architektura, malarstwo i rzeźba kościoła rzymskokatolickiego na obszarze powiatu lubaczowskiego*, [w:] *Problemy ochrony środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego na pograniczu polsko-ukraińskim. Region Roztocza*, t. 2, red. A. Jarosz, A. Michałowski, Lubaczów 2001, s. 231-261.
- Makara S.P., *Administratura Apostolska w Lubaczowie skarbnicą pamiątek lwowskich*, [w:] *Ze Lwowa do Lubaczowa. W 60. rocznicę przeniesienia stolicy arcybiskupów lwowskich do Lubaczowa. Materiały z sympozjum naukowego zorganizowanego w dniu 21 września 2006 roku w Muzeum Kresów w Lubaczowie [...]*, red. S.P. Makara, B. Woch, J. Mazur, Lubaczów 2008, s. 64-81.
- Melbechowska-Luty A., Batowski Kaczor Stanisław, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 1, red. J. Maurin-Białostocka [et al.], Wrocław 1971, s. 104-105.
- Olechowski P., *Agonia Polaków we Lwowie 1944-1959*, Warszawa 2024, *Monografie – Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, t. 183.
- Olechowski P., *Między ołtarzem a gabinetem partyjnym. Kościół rzymskokatolicki w sowieckim Lwowie w latach 1953-1959 w świetle raportów pełnomocnika Rady ds. Kultów Religijnych w obwodzie lwowskim*, „*Pamięć i Sprawiedliwość*” 2017, nr 1(29), s. 176-200.
- Olechowski P., „*Nie wychowywać nowej inteligencji*”. *Trudne lata mniejszości polskiej we Lwowie 1959-1962*, „*Krakowskie Pismo Kresowe*” 2021, nr 13: *Elity intelektualne Lwowa. Materiały z XV Polsko-Ukraińskiej Konferencji Naukowej „Lwów: Miasto – społeczeństwo – kultura. Intelektualne elity miasta” zorganizowanej w dniach 9-11 grudnia 2020 r.*

- w Krakowie, red. K. Karolczak, W. Kudela-Świątek, s. 287-300, <https://doi.org/10.12797/KPK.13.2021.13.18>.
- Ostrowski J.K., *Kościół parafialny p.w. Św. Marii Magdaleny i dawny klasztor OO. Dominikanów*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 20: *Kościół i klasztory Lwowa z okresu przedrozbiorowego*, 2, oprac. A. Betlej [et al.], Kraków 2012, s. 285-308.
- Piotrowski E., *Ksiądz Gerard Szmyd (1855-1938)*, „*Studia Lubaczoviensia*” 1983, t. 1, s. 117-129.
- Sajkiewicz-Szymoniak M., Ks. *Prałat Józef Kłos (1899-1978) – kapłan archidiecezji lwowskiej, proboszcz parafii w Cieszanowie*, [w:] *Ze Lwowa do Lubaczowa. W 60. rocznicę przeniesienia stolicy arcybiskupów lwowskich do Lubaczowa. Materiały z sympozjum naukowego zorganizowanego w dniu 21 września 2006 roku w Muzeum Kresów w Lubaczowie [...]*, red. S.P. Makara, B. Woch, J. Mazur, Lubaczów 2008, s. 242-253.
- Skarby kresowej świątyni. Dziedzictwo kościoła pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie na ziemi lubaczowskiej*, red. J. Mazur, P. Zubowski, Lubaczów-Warszawa 2022.
- Słownik artystów, rzemieślników etc.*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 23, opr. M. Biernat [et al.], Kraków 2015, *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 1, s. 156-157.
- Smirnow J., *Lwowski Kościół św. Marii Magdaleny*, „*Rocznik Lwowski*” 2006, s. 7-24.
- Stahl Z., *Włodzimierz Cieński – syn Ziemi Lwowskiej, niezłomny kapłan i bohaterski męczennik*, „*Biuletyn Koła Lwowian w Londynie*” 1983, nr 45, s. 12-16.
- Śliwa T., *Mioceńskie alabastry z zapadliska przedkarpackiego – występowanie i zastosowanie*, „*Geologia*” 2009, t. 35, z. 2(1), s. 88-91.
- Ze Lwowa do Lubaczowa. W 60. rocznicę przeniesienia stolicy arcybiskupów lwowskich do Lubaczowa. Materiały z sympozjum naukowego zorganizowanego w dniu 21 września 2006 roku w Muzeum Kresów w Lubaczowie [...]*, red. S.P. Makara, B. Woch, J. Mazur, Lubaczów 2008.